

دانشگاه علامه طباطبایی

دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی

گروه مدیریت و برنامه ریزی آموزشی

رساله دکتری رشته مدیریت آموزش عالی

طراحی و تدوین مدل مناسب سنجش سرمایه فکری در نظام آموزش

عالی ایران

نگارش

محمد شرفی

استاد راهنما

دکتر عباس عباس پور

استادان مشاور

دکتر محمدرضا مهرگان

دکتر سید مهدی الوانی

استادان داور

دکتر حمید رحیمان

دکتر محمود ابوالقاسمی

بهار ۱۳۹۲

تقدیم به:

روح بلند پدر و مادرم، آن دو فرشته ای که از خواسته هایشان گذشتند، سختی ها را به جان خریدند و خود را سپر بلای مشکلات و نامایمات کردند تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده ام برسم.

و روان پاک برادرم که برای حفظ میهن و سربلندی ایران از جان خود گذشت.

و همسر مهربانم که همواره مرا در مسیر زندگی همراهی نموده

و

همه اساتید و معلمانی که هدفشان تربیت و انسان سازی است.

تشکر و قدردانی

شکر و سپاس بیکران خداوندی را که توفیق کسب علم و دانش را در سایه الطاف و عنایاتش به من ارزانی داشت.

بی شک انجام این تحقیق مرهون زحمات جمعی از فرهیختگان و اندیشمندان است که در تمامی مراحل این تحقیق از شروع کار همواره محقق را مورد لطف و عنایت قرار داده اند. لذا بدین وسیله از حمایت ها و تلاش های استاد فرزانه جناب آقای دکتر عباس عباس پور ، استاد محترم راهنما که با راهنمایی های ارزنده خود در تمام مراحل پژوهش، اینجانب را یاری نموده و همواره با روی گشاده و مملو از مهربانی، راهنمایی ام کرده اند، نهایت تشکر را دارم. هم چنین اساتید ارجمند جناب آقای دکتر سید مهدی الوانی و جناب آقای دکتر محمدرضا مهرگان که زحمت مشاوره این تحقیق را پذیرفته و اساتید بزرگوار؛ جناب آقای دکتر محمود ابوالقاسمی و جناب آقای دکتر حمید رحیمیان که داوری رساله را تقبل نمودند، صمیمانه تشکر و قدردانی می کنم.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و اولویت بندی شاخص های سنجش سرمایه فکری و ارائه مدلی بهینه جهت سنجش سرمایه ها در نظام آموزش عالی ایران انجام گرفته است. هدفهای جزئی تحقیق عبارت بود از شناسایی و اولویت بندی عناصر و شاخص های سنجش سرمایه فکری در نظام آموزش عالی، بررسی ارتباط بین سرمایه فکری و عملکرد نظام دانشگاهی، شناسایی وضعیت موجود سرمایه فکری در دانشگاههای و موسسات آموزش عالی و نهایتاً ارائه مدل بهینه جهت سنجش سرمایه فکری در آموزش عالی. بدین منظور این پژوهش با رویکرد ترکیبی در میان جامعه دانشگاههای دولتی کشور صورت گرفته است. نمونه پژوهش مشتمل بر دو دسته می باشد که دسته اول به صورت هدفمند انتخاب شده و مشتمل بر ۲۰ نفر از خبرگان دانشگاهی می باشد که حداقل یک کار تحقیقاتی یا تالیف کتاب و یا راهنمایی رساله در زمینه سرمایه فکری در سوابق حرفه ای خود داشته اند. دسته دوم مشتمل بود بر ۳۵۰ نفر از اعضاء هیئت علمی شش دانشگاه جامع دولتی که به صورت تصادفی طبقه ای انتخاب شده بودند. ابزار گردآوری داده ها و اطلاعات، مصاحبه با صاحب نظران و پرسشنامه محقق ساخته بوده است. برای دست یابی به اهداف فوق، شاخص ها و معیارهای سنجش سرمایه فکری که از سوی محققین مختلف معرفی شده مورد بررسی قرار گرفت و مبتنی بر آن شاخص هایی که بیشترین فراوانی و کاربرد را در این تحقیقات داشتند شناسایی شده و به قضاوت خبرگان، گذاشته شد و نظرات خبرگان با استفاده از تکنیک فرایند تحلیل سلسله مراتبی در رابطه با معیارهای سنجش سرمایه فکری رتبه بندی شد و همچنین ارتباط هر دسته از شاخص ها با عملکرد دانشگاهها از منظر اعضاء خبرگان نیز مشخص گردید سپس به منظور شناسایی وضعیت موجود شاخص ها در دانشگاههای نمونه تحقیق، نقطه نظرات و دیدگاههای اعضاء هیئت علمی جمع آوری و تحلیل گردید. شیوه تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات مبتنی بود بر استفاده از نرم افزار اکسپرت چویس و اس پی اس اس و استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی و آزمون های آماری از قبیل همبستگی، رگرسیون و تحلیل واریانس. مهمترین نتایج تحقیق عبارت بود از اینکه سرمایه فکری یکی از ابزارهای اصلی و اساسی ایجاد ارزش افزوده در موسسات آموزش عالی بوده و در نظام آموزش عالی مشتمل بر سه عنصر اصلی سرمایه انسانی، سرمایه ساختاری و سرمایه رابطه ای می باشد همچنین هر کدام از این سه عنصر دربردارنده مجموعه ای از شاخص های و زیر معیار ها نیز می باشد. همچنین نتایج و یافته های تحقیق نشان می دهد که از بین سرمایه انسانی با وزن نسبی ۰,۷۱۰ دارای بیشترین اولویت و سرمایه ساختاری با وزن نسبی ۰,۲۰۶ در اولویت دوم و سرمایه رابطه ای با ضریب وزنی ۰,۰۸۴ در اولویت سوم قرار دارد. علاوه بر این مهمترین زیر معیارهای سرمایه انسانی به ترتیب اولویت عبارتند از هیئت علمی، دانشجویان و کارکنان. همچنین از منظر ارتباط بین سرمایه فکری با عملکرد دانشگاهی، ارتباط معنی داری بین این دو وجود دارد و این ارتباط در عنصر سرمایه انسانی بیشتر از سه عنصر دیگر می باشد بعلاوه وضعیت موجود دانشگاهها و موسسات آموزش عالی از منظر عناصر اصلی و شاخص های مربوط به سنجش سرمایه فکری با همدیگر متفاوت است. نهایتاً بر مبنای یافته های تحقیق، مدل مناسب سنجش سرمایه فکری به همراه ابعاد و معیارهای مربوطه جهت نظام آموزش عالی ایران ارائه گردید.

کلمات کلیدی: آموزش عالی، سرمایه فکری، سنجش سرمایه فکری، ایران

فهرست عناوین

فصل اول: کلیات طرح تحقیق

مقدمه.....	۱۵
بیان مساله.....	۱۸
اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۲۱
اهداف تحقیق.....	۲۳
سوال های تحقیق.....	۲۳
تعاریف نظری.....	۲۴
تعاریف عملیاتی.....	۲۴
قلمرو تحقیق.....	۲۵

فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مقدمه.....	۲۸
مفهوم سرمایه فکری.....	۳۰
سیر تکاملی سرمایه فکری.....	۳۴
تعریف سرمایه فکری.....	۴۰
مدیریت سرمایه های فکری.....	۴۶
عناصر سرمایه فکری.....	۵۹
سنجش سرمایه فکری.....	۷۲
دلایل و ضرورت سنجش سرمایه فکری.....	۷۳
نقش موسسات آموزش عالی و پژوهشی در اقتصاد دانشی.....	۷۹
سنجش سرمایه فکری در آموزش عالی و موسسات پژوهشی.....	۸۴

۸۷	مدلهای سنجش سرمایه فکری.....
۹۱	برخی مدل‌های سنجش سرمایه فکری در دانشگاهها و سازمانهای پژوهشی.....
۹۹	بررسی تحقیقات گذشته.....
۹۹	تحقیقات داخلی.....
۱۰۸	تحقیقات خارجی.....
۱۱۹	چارچوب نظری تحقیق.....

فصل سوم: روش تحقیق

۱۲۵	مقدمه.....
۱۲۶	نوع تحقیق.....
۱۲۶	جامعه آماری.....
۱۲۷	نمونه مورد پژوهش و شیوه گزینش.....
۱۳۰	ابزارهای اندازه گیری.....
۱۳۳	ویژگیهای فنی ابزار اندازه گیری.....
۱۳۴	روش تجزیه و تحلیل داده ها.....

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

۱۳۸	مقدمه.....
۱۳۹	تجزیه و تحلیل سوالات مربوط به مشخصات شغلی.....
۱۳۹	الف: توزیع خبرگان بر حسب جنسیت.....
۱۳۹	ب: توزیع خبرگان بر حسب مرتبه دانشگاهی.....
۱۴۰	ج: توزیع خبرگان بر حسب سابقه کار.....
۱۴۱	د: توزیع اعضاء هیئت علمی دانشگاههای نمونه تحقیق بر حسب جنسیت.....

- ه: توزیع اعضاء هیئت علمی دانشگاههای نمونه تحقیق بر حسب مرتبه دانشگاهی.....۱۴۱
- و: توزیع اعضاء هیئت علمی دانشگاههای نمونه تحقیق بر حسب تجربه کاری.....۱۴۲
- ز: توزیع اعضاء هیئت علمی دانشگاههای نمونه تحقیق بر حسب دانشگاه.....۱۴۳
- سوال اول تحقیق: عناصر سنجش سرمایه فکری در نظام آموزش عالی کدامند؟ و اولویت آنها به چه صورت است؟.....۱۴۴
- بخش دوم از سوال اول تحقیق: الویت بندی عناصر سرمایه فکری به چه صورت است؟.....۱۴۸
- رتبه بندی عناصر اصلی سنجش سرمایه فکری.....۱۴۸
- رتبه بندی معیارهای عنصر سرمایه انسانی.....۱۴۹
- رتبه بندی معیارهای عنصر سرمایه ساختاری.....۱۵۴
- رتبه بندی معیارهای عنصر سرمایه رابطه ای.....۱۵۷
- سوال دوم تحقیق: میزان تاثیر هر دسته از شاخص های سرمایه فکری بر عملکرد دانشگاهها تا چه اندازه است؟.....۱۶۱
- سوال سوم تحقیق : وضعیت موجود سرمایه فکری در دانشگاههای ایران چگونه است؟.....۱۶۶
- سوال چهارم تحقیق: مدل مناسب برای سنجش سرمایه فکری در نظام آموزش عالی ایران کدام است؟.....۱۷۰

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

- مقدمه.....۱۷۵
- تفسیر نتایج و یافته های سوال اول تحقیق.....۱۷۷
- خلاصه یافته ها و تفسیر نتایج و یافته های سوال دوم تحقیق.....۱۸۶
- تفسیر نتایج و یافته های سوال سوم تحقیق.....۱۸۸
- تفسیر نتایج و یافته های مرتبط با سوال چهارم تحقیق.....۱۸۹
- نتیجه گیری کلی.....۱۹۲
- محدودیت ها.....۱۹۶
- پیشنهادها.....۱۹۷

منابع فارسی..... ۲۰۰

منابع لاتین..... ۲۰۳

فهرست جداول

جدول ۱-۲. تحول مدیریت سرمایه های سازمان..... ۳۰

جدول ۲-۲. تاثیرگذارترین تلاش ها در دهه حاضر پیرامون توسعه سرمایه فکری..... ۳۷

جدول ۳-۲. مهمترین تعاریف سرمایه فکری..... ۴۱

جدول ۴-۲. تعاریف سرمایه فکری..... ۴۴

جدول ۵-۲. مقایسه سرمایه فکری، مدیریت دانش و سرمایه انسانی..... ۵۲

جدول ۶-۲. نسبت دارایی های فکری به کل دارایی ها در برخی شرکت های موفق دنیا..... ۵۵

جدول ۷-۲. دسته بندی مزیت های سرمایه های فکری برای سازمان..... ۵۸

جدول ۸-۲. عناصر سرمایه فکری..... ۶۱

جدول ۹-۲. خلاصه عناصر مد نظر محققان سرمایه فکری..... ۶۳

جدول ۱۰-۲. تعاریف سرمایه انسانی (کاسترو و همکاران، ۲۰۱۱)..... ۶۵

جدول ۱۱-۲. تعاریف سرمایه ساختاری (کاسترو و همکاران، ۲۰۱۱)..... ۶۷

جدول ۱۲-۲. تعاریف سرمایه رابطه ای (کاسترو و همکاران، ۲۰۱۱)..... ۷۱

جدول ۱۳-۲. چالشها، محرکها و نتایج و منافع حاصل از اجرای مدیریت سرمایه های فکری..... ۷۹

جدول ۱۴-۲. مدل های سنجش سرمایه فکری..... ۸۷

جدول ۱۵-۲. نقاط قوت و ضعف مدلهای سنجش سرمایه فکری..... ۸۹

جدول ۱۶-۲. شاخص های گزارش دهی سرمایه فکری در دانشگاههای اتریش..... ۹۲

جدول ۱۷-۲. طبقه بندی عامل های عمومی موفقیت..... ۹۷

- جدول ۱۸-۲. شاخص های سنجش سرمایه فکری (امیری و همکاران، ۲۰۱۰)..... ۱۰۱
- جدول ۱۹-۲. عناصر و شاخص های سرمایه فکری (طالبی و همکاران، ۱۳۸۹)..... ۱۰۶
- جدول ۲۰-۲. عناصر و شاخص های سنجش سرمایه فکری در دانشگاه ها (طالبی و همکاران، ۱۳۸۹)..... ۱۰۷
- جدول ۲۱-۲. عناصر سرمایه فکری (بیکیس و بوزبورا، ۲۰۰۷)..... ۱۰۹
- جدول ۲۲-۲. عناصر و شاخص های سرمایه فکری دمارتینی و پائولونی (۲۰۱۱)..... ۱۱۱
- جدول ۲۳-۲. معیارهای و شاخص های سنجش سرمایه فکری (جونز و همکاران، ۲۰۰۹)..... ۱۱۳
- جدول ۲۴-۲. عناصر و معیار اندازه گیری سرمایه فکری در موسسات آموزش عالی و تحقیقاتی..... ۱۱۶
- جدول ۲۵-۲. چکیده مهمترین تحقیقات مرتبط با سنجش سرمایه فکری در آموزش عالی و موسسات تحقیقاتی..... ۱۱۷
- جدول ۱-۳. جامعه آماری پژوهش..... ۱۲۷
- جدول ۲-۳. تعداد جامعه آماری و نمونه مورد مطالعه..... ۱۲۹
- جدول ۳-۳. تعداد سوالات و موضوعات مربوط به هر مؤلفه (پرسشنامه شماره ۱)..... ۱۳۰
- جدول ۴-۳. تعداد سوالات و موضوعات مربوط به هر مؤلفه (پرسشنامه شماره ۲)..... ۱۳۲
- جدول ۵-۳. تعداد سوالات و موضوعات مربوط به هر مؤلفه (پرسشنامه شماره ۳)..... ۱۳۳
- جدول ۶-۳. ابزار و شیوه تحلیل داده ها بر حسب سوالات تحقیق..... ۱۳۶
- جدول ۱-۴. فراوانی و درصد خبرگان تحقیق بر حسب جنسیت..... ۱۳۹
- جدول ۲-۴. فراوانی و درصد خبرگان تحقیق بر حسب مرتبه دانشگاهی..... ۱۴۰
- جدول ۳-۴. فراوانی و درصد خبرگان تحقیق بر حسب سابقه کار..... ۱۴۰
- جدول ۴-۴. فراوانی و درصد پاسخگویان تحقیق بر حسب جنسیت..... ۱۴۱
- جدول ۵-۴. فراوانی و درصد پاسخ دهندگان بر حسب مرتبه دانشگاهی..... ۱۴۲
- جدول ۶-۴. فراوانی و درصد پاسخگویان تحقیق بر حسب تجربه کاری..... ۱۴۲
- جدول ۷-۴. فراوانی و درصد نمونه تحقیق بر حسب دانشگاه..... ۱۴۳

- جدول ۸-۴. شاخص های سنجش سرمایه فکری و علامت اختصاری هر یک از شاخص ها..... ۱۴۶
- جدول ۹-۴. اولویت بندی عناصر اصلی سنجش سرمایه فکری..... ۱۴۸
- جدول ۱۰-۴. اولویت بندی ابعاد اصلی سرمایه انسانی..... ۱۵۰
- جدول ۱۱-۴. اولویت بندی شاخص های بعد هیئت علمی..... ۱۵۱
- جدول ۱۲-۴. اولویت بندی شاخص های بعد دانشجوین..... ۱۵۲
- جدول ۱۳-۴. اولویت بندی شاخص های معیار کارکنان..... ۱۵۳
- جدول ۱۴-۴. اولویت بندی معیار های عنصر سرمایه ساختاری..... ۱۵۴
- جدول ۱۵-۴. اولویت بندی شاخص های بعد زیر ساخت سازمانی..... ۱۵۵
- جدول ۱۶-۴. اولویت بندی شاخص های بعد فرهنگ سازمانی..... ۱۵۶
- جدول ۱۷-۴. اولویت بندی معیار های عنصر سرمایه رابطه ای..... ۱۵۷
- جدول ۱۸-۴. اولویت بندی شاخص های بعد ارتباط با صنعت..... ۱۵۸
- جدول ۱۹-۴. اولویت بندی شاخص های بعد ارتباطات علمی..... ۱۶۰
- جدول ۲۰-۴. خلاصه نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون بین متغیرها..... ۱۶۱
- جدول ۲۱-۴: تحلیل رگرسیون گام به گام برای پیش بینی سطح عملکرد دانشگاهها بر مبنای عناصر اصلی..... ۱۶۳
- جدول ۲۲-۴. خلاصه نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون بین متغیرها..... ۱۶۳
- جدول ۲۳-۴. تحلیل رگرسیون گام به گام برای پیش بینی سطح عملکرد..... ۱۶۵
- دانشگاهها بر مبنای عناصر فرعی ۱۶۵
- جدول ۲۴-۴. وضعیت موجود عوامل کلی..... ۱۶۶
- جدول ۲۵-۴. وضعیت موجود خرده مقیاس ها..... ۱۶۷
- جدول ۲۶-۴. تحلیل واریانس چند متغیره تفاوت بین عناصر اصلی سرمایه فکری در دانشگاهها..... ۱۶۸
- جدول ۲۷-۴. مقایسه چندگانه بین دانشگاهها در عناصر اصلی سرمایه فکری..... ۱۶۹

جدول ۱-۵. خلاصه سوالها و نتایج تحقیق در ارتباط با پیشینه پژوهش..... ۱۹۱

فهرست اشکال

- شکل ۱-۱. مراحل کاربرد روش علمی تحقیق در رابطه با موضوع..... ۲۶
- شکل ۱-۲. تقسیم بندی منابع سازمان..... ۳۱
- شکل ۲-۲: چارچوب سرمایه فکری از دیدگاه اسکانديا ۳۳
- شکل ۲-۳. مدیریت سرمایه های فکری..... ۴۷
- شکل ۲-۴. مدیریت سرمایه های فکری از نظر هاریسون و سالیوان..... ۴۸
- شکل ۲-۵. فهرست مدیریت دارایی های فکری..... ۴۹
- شکل ۲-۶. ارتباط میان IC و هدف استراتژیک سازمان ۵۱
- شکل ۲-۷. چارچوب مدیریت دانش..... ۵۲
- شکل ۲-۸. سطوح سرمایه فکری..... ۶۰
- شکل ۲-۹. ارتباط بین عناصر سرمایه فکری ۶۴
- شکل ۲-۱۰. چهار ستون برهم کنش اقتصاد دانشی..... ۸۰
- شکل ۲-۱۱. عوامل تعیین کننده نقش دانشگاهها در اقتصاد دانشی..... ۸۴
- شکل ۲-۱۲. اثرات سنجش سرمایه فکری در دانشگاهها..... ۸۶
- شکل ۲-۱۳. چارچوب اندازه گیری سرمایه فکری در موسسات آموزش عالی و تحقیقاتی (سی کاندو و همکاران، ۲۰۱۰) ۱۱۴
- شکل ۲-۱۴. مدل اولیه سنجش سرمایه فکری..... ۱۲۲
- شکل ۴-۱. ساختار سلسله مراتبی مدل سنجش سرمایه فکری در دانشگاههای ایران..... ۱۴۵
- شکل ۴-۲. ساختار سلسله مراتبی شاخص ها بر اساس عوامل اختصاری..... ۱۴۷

شکل ۳-۴. مدل سنجش سرمایه فکری در نظام آموزش عالی..... ۱۷۳

شکل ۱-۵. ساختار سلسله مراتبی عناصر و مولفه های سنجش سرمایه فکری..... ۱۸۶

فهرست نمودارها

نمودار ۱-۴. رتبه بندی عناصر اصلی سرمایه فکری..... ۱۴۹

نمودار ۲-۴. اولویت بندی ابعاد اصلی عنصر سرمایه انسانی..... ۱۵۰

نمودار ۳-۴. اولویت بندی شاخص های معیار هیئت علمی..... ۱۵۱

نمودار ۴-۴. اولویت بندی شاخص های معیار دانشجویان..... ۱۵۲

نمودار ۵-۴. اولویت بندی شاخص های معیار کارکنان..... ۱۵۳

نمودار ۶-۴. اولویت بندی معیارهای عنصر سرمایه ساختاری..... ۱۵۴

نمودار ۷-۴. اولویت بندی شاخص های بعد زیر ساخت ساختاری..... ۱۵۵

نمودار ۸-۴. اولویت بندی شاخص های بعد فرهنگ سازمانی..... ۱۵۷

نمودار ۹-۴. اولویت بندی معیارهای عنصر سرمایه رابطه ای..... ۱۵۸

نمودار ۱۰-۴. اولویت بندی شاخص های بعد ارتباط با صنعت..... ۱۵۹

نمودار ۱۱-۴. اولویت بندی شاخص های بعد ارتباطات علمی..... ۱۶۰

مقدمه

امروزه منابع مزیت رقابتی از دارایی‌ها و سرمایه‌های سخت به دارایی‌ها و سرمایه‌های نرم تغییر یافته است. در اقتصاد کشاورزی زمین، نیروی کار و منابع طبیعی و در اقتصاد صنعتی سرمایه، ماشین‌آلات و مدیریت عوامل موثر بر تولید از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. همانطور که اقتصاد بیشتر به سمت دانایی و دانش در حرکت است، پارامترهای رشد اقتصادی نیز از مدیریت کارایی به سوی مدیریت دانش در تغییرند. امروزه در اقتصاد دانش محور حیطه‌های علم، فناوری، نوآوری و کارآفرینی به عنوان عوامل موثر بر رشد اقتصادی کشورها قلمداد می‌گردد. لذا نقش دانش، دانایی و دارایی‌های نامشهود تحت عنوان سرمایه فکری^۱ (استوارت^۲، ۱۹۹۱)، به عنوان عنصر کلیدی دست‌یابی به مزیت رقابتی پایدار مطرح می‌گردد (دین^۳ و کریستچمر^۴، ۲۰۰۷). مبتنی بر این امر کشورهای موفق خواهند بود که قادر باشند از تمامی ظرفیت‌ها و قابلیت‌های خود اعم از منابع فیزیکی و منابع غیر فیزیکی و نامشهود بهره‌کافی را ببرند. بنابراین در سالهای اخیر سرمایه فکری به عنوان یک شیوه مدیریت راهبردی مطرح شده است که به شناسایی و ارزیابی سرمایه

^۱. Intellectual capital

^۲. Stewart

^۳. Dean

^۴. Kretschmer

های فکری در سازمانها در اقتصاد مبتنی بر دانش کمک می کند. استوارت (۱۹۹۷) معتقد است سرمایه فکری شامل دانش، اطلاعات، دارایی فکری و تجربه است که می تواند برای ثروت آفرینی مورد استفاده واقع شود. سرمایه فکری، توانایی ذهنی جمعی یا دانش کلیدی به صورت یک مجموعه است. بنابراین یکی از وظایف اصلی سازمانها، مدیریت سرمایه های فکری می باشد. آموزش عالی - دانشگاهها و دانشکده ها - به عنوان موتور محرک توسعه اقتصادی و مظهر اصلی سازمانهای تولید دانش می باشند. این موسسات دربرگیرنده مراکز تولید دانش، کسب دانش به اشتراک گذاشتن دانش و نهایتاً به کارگیری آن برای نوآوری می باشند (جونز^۱ و همکاران، ۲۰۰۹). این امر بویژه برای کشورهای در حال توسعه از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است (تییسی^۲، ۲۰۰۰).

لذا مدیریت دانش یکی از حیاتی ترین عوامل بهبود عملکرد کارکنان، موفقیت یا شکست مدیران و مزیت رقابتی سازمان ها در هزاره سوم توسعه است. و این امر در محیط های آموزش عالی، علیرغم اینکه دانش را در بطن خود دارند و عمدتاً فعالیت های اصلی خود را معطوف به یادگیری، خلق و نشر دانش می کنند و از نظر اندازه و وسعت و تنوع سرمایه های هوشی یکی از گسترده ترین نهادهای اجتماعی رسمی هستند، اهمیت دو چندان می یابد (ابوالقاسمی و همکاران، ۱۳۸۹). بر این اساس، برای دستیابی به پیشرفت های سریع علمی کشور و رسیدن به قدرت برتر منطقه بویژه از لحاظ علمی طبق سند چشم انداز بیست ساله نظام جمهوری اسلامی ایران، هم افزایی در تحقیقات و فعالیت های دانشگاهی و کم کردن شکاف علمی با کشورهای پیشرفته، در نتیجه توجه به مدیریت دانش و مدیریت سرمایه فکری میسر خواهد بود. در صورت ایجاد چنین رویکردی می توان از تمامی منابع به طور مستمر و بهینه در جهت دستیابی به هدفهای مورد نظر استفاده نمود و از دوباره کاریها و پرداختن به کارهای موازی جلوگیری کرد. همچنین، دانش ذهنی ایجاد شده نزد پژوهشگران به دانش عینی تبدیل می گردد و ضمن جلوگیری از فراموشی تجربیات و اطلاعات، نشر

¹. Jones

². Teece

آن امکانپذیر می شود و شرایط لازم برای ماندگاری و موفقیت دانشگاه ها در عرصه رقابتی فراهم خواهد شد. باید به این باور دست یافت که تمام دانشگاه های رقیب، از پیش به چنین اقدامی (مدیریت سرمایه های فکری) دست زده اند و این امر یک نیاز مبرم و اساسی برای تمامی مدیران نظام آموزش عالی کشور به شمار می رود که هر چه زودتر به این سمت و سو گام برداشته شود لذا زمینه سازی و بستر سازی لازم در جهت اهداف مد نظر سریعتر محقق خواهد شد. بنابراین شناسایی شاخص ها و معیارهای سنجش سرمایه های فکری در نظام آموزش عالی ایران و بررسی وضعیت موجود دانشگاه ها از لحاظ میزان برخورداری از مدیریت دانش و مدیریت سرمایه های فکری، یک فعالیت مقدماتی و مهم در راستای دست یابی به سند چشم انداز و جایگاه نظام آموزش عالی در ایران ۱۴۰۴ می باشد. این تحقیق بر آنست تا با شناسایی عناصر و شیوه های سنجش سرمایه های فکری در نظام آموزش عالی مدل مناسب سنجش سرمایه فکری در نظام آموزش عالی ایران را ارائه نموده و توجه دست اندرکاران، سیاستگذاران و برنامه ریزان این نظام را به اهمیت و ضرورت سنجش و مدیریت سرمایه های فکری به عنوان مبنایی برای بهبود عملکرد دانشگاهها به طور خاص و نظام آموزش عالی کشور به صورت عام جلب نماید.

بیان مساله

اساسی ترین مشخصه سازمان های هوشمند قرن بیست و یکم، تاکید بر دانش و اطلاعات است بر خلاف سازمان های گذشته، سازمان های امروزی دارای تکنولوژی پیشرفته بوده ، نیازمند کسب، مدیریت و بهره برداری از دانش و اطلاعات به منظور بهبود کارایی، مدیریت و پیگیری تغییرات پایان ناپذیری هستند. دانش، ابزار قدرتمندی است که می تواند تغییرات در جهان به وجود آورده و نوآوری را ممکن سازد(چیس^۱، ۱۹۹۸). اهمیت دانش را در محیط جهانی و پیچیده امروزی نمی توان نادیده گرفت. آن سازمان هایی که می دانند چگونه اطلاعات را به طور موثر کسب، توزیع و مدیریت کنند، رهبران صنعت خود خواهند بود. ما امروزه به سوی دوره ای حرکت می کنیم که مزیت رقابتی نه فقط از طریق دستیابی اطلاعات، بلکه مهم تر از آن از طریق ایجاد دانش جدید می شود(داونپورت^۲، ۱۹۹۷). در طی سالیان اخیر، اهمیت سرمایه فکری به دلیل گسترش اقتصادی مبتنی بر دانش به سرعت رو به افزایش بوده است(وو^۳، ۲۰۱۱). امروزه برای اکثر سازمانها پذیرفته است که سرمایه فکری فاکتور اساسی برای دستیابی به مزیت رقابتی و تقویت ارزشهای محوری بویژه برای سازمانهای مبتنی بر دانش از قبیل دانشگاهها، موسسات آموزشی و پژوهشی می باشد(تن^۴ و همکاران، ۲۰۰۷؛ سونیر^۵ و همکاران، ۲۰۰۷).

سرمایه فکری ابتدا در دنیای کسب و کار ظهور پیدا کرد اما امروزه این موضوع در سازمانهای غیر انتفاعی نیز با رشد تمایل و علاقه به آن مواجه شده است. بر خلاف دیدگاه و مفهوم سازمان صنعتی، از منظر سازمان مبتنی بر منابع و دانش محور، مفهوم سرمایه فکری می تواند به عنوان چارچوب معتبر مدیریت استراتژیک

¹. Chase

². Davenport

³. Wu

⁴. Tan

⁵. Sonnier

مورد استفاده قرار گیرد و ابزاری رقابتی برای سازمانها و موسسات غیر انتفاعی باشد(کونگ و پیرو^۱، ۲۰۰۸؛ کونگ، ۲۰۰۸، ۲۰۰۷).

سرمایه فکری مدیرانی را فراهم می کند که مسائل درونی و بیرونی سازمان را بهتر درک نمایند. در میان سازمانهای غیر انتفاعی نظیر موسسات آموزش عالی و سازمانهای تحقیقاتی بویژه با ساختار اقتصادی کشورها و مناطق مرتبط است به گونه ای که از طریق آموزش، ارزش افزوده در نیروی کار فراهم نموده و به تقویت کارآفرینی می پردازند. در هر حال زمانی که هزینه ها و کارایی عملکردی مورد بحث قرار می گیرد ارزش سرمایه فکری موسسات آموزش عالی کمتر مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. نظام های آموزش عالی امروزه با چالشهای زیادی مواجه اند و دانشگاهها نیاز به انعطاف پذیری بیشتر، شفافیت و رقابت دارند. برای مواجه با این چالش ها موسسات آموزش عالی می بایست به طور جدی فرایندهای خلق دارایی های دانشی خود را مدیریت نمایند و ارزش سرمایه های فکری خود و نقشی که به طور مدام در جامعه دارند را بشناسند(راولی، ۲۰۰۰). دارایی دانشی ظرفیت های اصلی هر سازمان را تشکیل می دهد بنابراین نقش راهبرد کلیدی داشته و نیاز دارد تا مورد سنجش قرار گیرد(مار^۲ و همکاران، ۲۰۰۴). موسسات و سازمانهایی که این رویکرد استراتژیک را برای مدیریت سرمایه فکری مد نظر قرار داده اند به دنبال این فرصت هستند تا موقعیت خودشان را در بازار تقویت نمایند(کلین^۳، ۱۹۹۸).

بنابراین دلایل مختلفی وجود دارد که چرا سرمایه فکری در آموزش عالی و موسسات تحقیقاتی بایستی مورد بررسی و سنجش قرار گیرد. اهم این دلایل عبارتند از: ۱- سرمایه فکری می تواند به تغیر تمرکز استراتژیک سازمانهای غیر انتفاعی به سمت سرمایه های فکری کمک کند و ظرفیت آنها را برای سازگاری با چالشهای محیطی تقویت نماید. ۲- سرمایه فکری ارزش کلیدی است که محرک بهبود عملکرد و رقابت سازمانی است

¹. Kong and Prior

². Marr

³. Klein

اما محاسبات مالی در شناخت این دارایی‌ها با شکست مواجه‌اند. ۳- رتبه بندی سازمانهای تحقیقاتی و آموزشی می‌بایست بیشتر بر مبنای هدفها، مقیاس‌های مشترک و همین‌طور تقویت ارتباط میان دانشگاهها و شرکت‌ها و مبتنی بر زبان مشترک صورت گیرد. ۴- سنجش سرمایه‌فکری می‌تواند فلسفه‌ای ایجاد کند که محققان به نیازهای واقعی مردم، صنعت، نزدیک شده و آنرا درک نمایند و ارزیابی شفاف‌تری از عملکرد خود ارائه نمایند. ۵- سرمایه‌فکری بایستی نقش کلیدی در مدیریت استراتژیک منابع انسانی و کارکردهای مدیریت منابع انسانی در سازمان بازی کند. بنابراین حمایت گسترده‌ای برای سنجش سرمایه‌فکری به‌طور صحیح وجود دارد. لذا مساله اساسی تحقیق حاضر شناسایی شاخص‌های سنجش سرمایه‌فکری در نظام آموزش عالی ایران و تدوین الگوی مناسب سنجش و مدیریت سرمایه‌های فکری در دانشگاههای ایران می‌باشد. سرمایه‌فکری اشاره به دارایی‌هایی نامشهودی دارد که به خلق یا تولید محصولات، فرایندها، علائم تجاری منجر می‌شود. سرمایه‌فکری در دانشگاهها و موسسات آموزش عالی دربرگیرنده ظرفیت خلاقیت، نوآوری، تولید علم و فناوری، یادگیری سازمانی و شبکه‌های ارتباطی بین محققان و دانشگاهیان است. لذا از این حیث که مهمترین هدف دانشگاهها تولید و اشاعه دانش است، مدیریت دانش و رویکردهای سرمایه‌فکری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از دیگر سو مدیریت سرمایه‌های فکری زمینه ساز ارتقاء جایگاه دانشگاهها و نظام آموزش عالی ایران در رتبه بندی‌ها و مقیاس‌های جهانی خواهد بود. با توجه به اهمیت مقوله دانایی در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، توجه به مدیریت سرمایه‌های فکری بویژه در نظام آموزش عالی که خود بانی و مظهر سازمانهای تولید دانش هستند، می‌تواند زمینه ساز رشد و توسعه دانشگاهها و نهایتاً تقویت جایگاه کشور در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی باشد. لذا با توجه به موارد مطرح شده در فوق سوال اصلی و اساسی این پژوهش شناسایی مدل‌ها و شاخص‌های سنجش سرمایه‌فکری و طراحی و تدوین مدلی مناسب مبتنی بر ظرفیت‌های بومی و متناسب با نظام آموزش عالی ایران می‌باشد تا از این طریق راهگشا و زمینه ساز توجه به دارایی‌های نامشهود و ظرفیت‌های خلاقیت و نوآوری در این نظام باشد.